

Աղբյուրը՝ Ռոյթերս/ Ռաֆայիլ Շակիրով

Ազատության և Տարբերի միջև.

Պարաբայան հակամարտության լուսաբանումը զանգվածային լրատվամիջոցներում

Մարկ Գրիգորյան և Շահին Ռզան

**Շահին Ռզանն ավարտել է Ադրբեջանի ղեկավարական նավթային
ակադեմիան՝ ստանալով ինժեների որակավորում: 1991
թվականից զբաղվում է լրագրությամբ: Նախկինում հանդիս-
ացել է «Իստիքլալ» լրագրի թղթակիցը, իսկ 1999 թվականից
աշխատում է Պատերազմի և խաղաղության լուսաբանման
ինստիտուտի (IWPR) ադրբեջանական գրասենյակում:**

**Մարկ Գրիգորյանը Երևանում գործող Լրատվամիջոցների
կովկասյան ինստիտուտի ինժեներից է: Իր դեմ
իրականացված մահափորձից և արդյունքում վիրավորվելուց
հետո սեղանի վրա է կանգնում: Նախկին խորհրդային
Միությունում լրագրության թեմայով բազմաթիվ
հոդվածների և մեծագրությունների հեղինակ է: Այժմ
աշխատում է ԲԻ-ԲԻ-ՍԻ-ի Համաաշխարհային
ծառայությունում:**

Պարաբայան հակամարտությունն օգտակար դրոշմ է, որի միջոցով կարելի է ուսումնասիրել զանգվածային լրատվամիջոցների (ԶԼՄ) ազատության աստիճանի վայրկյանները: Երկու երկրներից ոչ մեկում էլ չեն ձևավորվել առողջ լրատվամիջոցներ, որոնք անկախ կլինեին ղեկավարից, փառաբանական կամ գործարար շահերից: Հակամարտությունը վեր հանեց խորհրդային ավանդույթներով աշխատող և գրախոսության ենթակա լրատվամիջոցների թույլ կողմերը, մասնավորապես՝ դեմոկրատիկ լուսաբանելու անկարողությունը: 1994 թվականի հրադարարից հետո ստեղծված իրավիճակում նկատվում է լրատվամիջոցների վերադարձ հարմարվողականություն և կողմերի դաշտակալական դիրքորոշումներն արտահայտելու գործելանոճ: Այս գործընթացը կարված է փառաբանական ճեպագրության միակամացման հետ, որը թելադրված է երկրներում սիրող մի դեմոկրատիկ հաղթանակի ոգով, մյուս դեմոկրատիկ ղեկավարության հոգեբանությամբ, ինչպես նաև հեռավոր լրատվամիջոցների սեղանակալական շուկայի սենսաթաղաթանկական վիճակի հետ: Այսօր լրատվամիջոցների կողմից հակամարտության լուսաբանումն ազգայնական երանգ ունի, չնայած հայկական լրատվամիջոցները, որոնք ներկա իրավիճակից զոհ լինելու ավելի շատ հիմքեր ունեն, որքան կանոն, ավելի զուտ են և նախկին բարեկամական հարաբերությունները վերականգնելու դաշտակալականություն են հայտնում: Այնուամենայնիվ, երկու հասարակություններն էլ զրկված են հակամարտության կարգավորման

բանակցությունների ուղղվածության և բովանդակության վերաբերյալ լիարժեք և օբյեկտիվ (առարկայական) սեղանակալությունից: Նման սեղանակալության դակասը խանգարում է հանրության գործուն մասնակցությանը խաղաղության հաստատման գործընթացին:

Խորհրդային տարիները (1988-1990)

1988 թվականի առաջին ամիսներին, երբ Ստեփանակերտում և Երևանում ծնունդ առավ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ) խորհրդային Հայաստանին միացնելուն ուղղված շարժումը, ԽՍՀՄ-ում մամուլը վերելք էր առնում: Միխայիլ Գորբաչովի հայտարարած «գլասնոստ»-ի փառաբանականության շնորհիվ կենսոմակալական մամուլում սկսեցին հայտնվել նախկինում անմասշտաբի արխիվային փաստաթղթեր, արգելված գրական գործեր և խորհրդային փառաբանությունը փնտրատող աղմուկի հոդվածներ: Սակայն այս ամենն անցյալին էր վերաբերում: Իսկ ներկա իրադարձությունները շարունակում էին լուսաբանվել՝ օբյեկտիվ սեղանակալության փոխարեն առաջարկելով մեկնաբանություններ և վերլուծություններ, որոնք բխում էին երկրի ղեկավարության կողմից առաջարկված ու հավանության արժանացած ճեպագրություններից:

Նախ Ստեփանակերտում, ապա Երևանում սեղանակալական բազմաազատության ցուցերին խորհրդային լրատվամիջոցների առաջին արձագանքը, համաձայն նշված կարծաթիցների, փառ լուսությունն էր: Գրեթե ոչինչ չհարողովեց ադրբեջանցիների կողմից Հայաստանի Կարաբաղի շրջանը լիելու և ադրբեջանական Սուամայից փառաբան հայերի նկատմամբ կատարված զանգվածային բռնությունների մասին: Փոխարենը, ԶԼՄ-ները շարունակում էին իրենց ավանդական փառաբանությունը «ԽՍՀՄ ժողովուրդների բարեկամության» և «սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի» թեմաներով: Հարյուր հազարավոր ցուցարարներին անվանում էին «մի խումբ ազգայնականներ ու ծայրահեղականներ»: Այս դիտարկները բացարձակապես չէին համադասաթանում հայ ժողովրդին համակած համազգային վերելքի և համընդհանուր ոգևորության զգացումներին և վերջիվերջո՝ ուղղակի չէին համադասաթանում իրականությանը: Տեղեկատվության մամուլ վակուումը չէր բավարարում նաև ադրբեջանական հասարակության ակնկալիքները, որն ընդամենը գիտեր, որ «ինչ-որ բան է կատարվում Ղարաբաղում և դրա շուրջ»: 1988 թվականի ամռան և աշունն ողջ ընթացքում հակամարտության երկու կողմերում էլ մարդիկ հավասացած էին, թե կենսոմակալական լրագրերն ու հեռուստաալիքները, որոնք, բռնկված հակամարտության վերաբերյալ սեղանակալ ԶԼՄ-ներում սեղանակալության բացակայության դայմաններում, երկար ժամանակ մարդկանց համար լրատվության միակ աղբյուրն էին, աջակցում էին իրենց հակառակորդին:

Հակամարտության ողջ սրությունը փողարկելուն ուղղված՝ խորհրդային զանգվածային լրատվամիջոցների ջանքերը դաշտակալ դարձան շուկաներով և ենթադրություններով սնվող մեմոլորսի ստեղծման, ինչն էլ ավելի սրեց իրավիճակը: Այդ ջանքերը մարդկանց ստիպեցին նաև սեղանակալության այլընտրանքային աղբյուրներ փնտրել: Նման աղբյուրներից մեկը Հրադարակն էր: Նույնիսկ առաջացավ «սեղանակալական միջին» հասկացությունը: Տեղեկատվության մեկ այլ աղբյուր դարձան այլընտրանքային այլախոհական հասարակությունները՝ ինքնահրատարակ «սամիզդաստ»: Ավանդաբար, «սամիզդաստի» էջերում կարելի էր հանդիպել այն «ճշմարտությանը», որը բացակայում էր կոմունիստական մամուլում և որը մասշտաբի էր մարդկանց միայն սահմանափակ խմբի: Դրանք «սամիզդաստի»



Ճաղկան սարհներն էին, երբ հրատարակվում էին ազգայնական և հակասովետական նյութեր, որոնք չէին կարող տպագրվել դաշնային մամուլում: Երևանում արդեն 1989 թվականի կեսերին գործում էին քսաից ավելի ընդհատակային տարբերակներ: Բավում անկախ մամուլի «առաջին ծիծեռնակը» Ղարաբաղի ժողովրդական օգնության կոմիտեի դաշնային «Արբեջան» լրագիրն էր: Մոսկովորդես այդ ժամանակ Արբեջանի համադրական հեռուստաընկերության եթերում սկսեցին հայտնվել այնպիսի հրատարակատեսակներ, ինչպիսին էր «Դալգա»-ն (Ալի), որի բջջանակներում համեմատաբար ավելի բաց քննարկումներ էին ընթանում ծավալվող հակամարտության թեմայով:

1989 թվականի առնան ընդունվեց «Մամուլի մասին» ԽՍՀՄ օրենքը, որով վերացվեց գրանցությունը: Սա սկիզբ դրեց մի բարձր, անթափուց հակակոմունիստական լրագրերի, որոնք արագորում էին հասարակության մեջ ձևավորվող ազգայնական հայացքները և, միևնույն ժամանակ, մնա հայացքների աղբյուր էին հանդիսանում: Չնայած այն փաստին, որ նշված լրագրերը տեղականության դաշնային աղբյուրների այլընտրանք էին, դրանք (օրինակ, Հայոց համազգային բարձրագույն կողմից հրատարակվող «Հայֆլ» և Արբեջանի ազգային ճակատի դաշնային «Ազդիզը») իսկադես ազատ մամուլի օրինակներ չէին: Դրանք զբաղվում էին հակախոսքային, որը խորհրդանշում էր հրաժարում խորհրդային կարծրացումից ու լիարժեքից: Հեռաբար, դրանք մտնում էին բանավեճի մեջ այն դաշնում, որը դեռևս կառուցված էր խորհրդային ՉԼՄ-ների կանոններով: Դա նշանակում է, որ ՉԼՄ-ները ներգրավվեցին խորհրդային վարչակարգի և ազգայնական ճամբարի միջև ընթացող դիալոգին, որի դիալոգները սակայն դեռևս որոշվում էին իշխանությունների կողմից:

Խորհրդային Միության փլուզումը և հակամարտության սրումը

1991 թվականին Հայաստանի և Արբեջանի կողմից անկախության հռչակումը հաջողեց մի բարձր անկախ լրագրերի ստեղծումը: Արբեջանական մոր դաշնայիններից բացառելով, օրինակ՝ «Այն», «Ջերկալ», «Սեհեր», «7 գյուն» և «Արիմըղ» լրագրերը, ձեռք բերեցին մեծ ժողովրդականություն: Այդ ժամանակահատվածում էր, որ ստեղծվեցին Արբեջանի առաջին անկախ լրատվամիջոցները՝ «Թուրան» լրատվական գործակալությունը, Էթիբար Մամեդովի ղեկավարած

Ազգային անկախության կուսակցության դաշնային «Միլլաթ»-ը, Ալիզադե երբայրների ղեկավարած Սոցիալ-ժողովրդական կուսակցության դաշնային «Իսիլալը» և Իսա Ղամբարի ղեկավարած «Մուսաֆաթ» կուսակցության դաշնային «Ենի մուսաֆաթ»-ը: Լրագրող Չինգիզ Մուսաֆաթը հիմնեց «215 ԿԼ» անկախ հեռուստատեսություն: Բացի այն, որ այս դաշնայինների հայտնվելը առաջացան տեղականության փչ թե բաց վստահելի աղբյուրներ, մա ազգային բարեկամները հակամարտության լրատվամամուլում որակը և օղերափոխությունը: Հայաստանում հիմնադրվեցին և սկսեցին ժողովրդականություն վայելել «Մունեսիկ» և «Ժամանակ» անկախ լրագրերը, Ռանկավար-ազատական կուսակցության «Ազգ» և Հայ հեռուստատեսական դաշնային «Երկիր» դաշնայինները:

Այս դաշնայիններից բացառելով դաշնային դաշնային և սարածում էին Ղարաբաղում կասարկող իրադրությունների սրամագծորեն հակառակ ազգայնական մեկնակերտեր: Հայաստանյան ՉԼՄ-ներում հայերը հաճախ ներկայացվում էին որդես Սալիմի փառափառության և բոլշևիկյան կառավարության ու Թուրքիայի սարածության դավադրության, իսկ հեռագայում՝ Կրեմլի փառափառ անհեռատեսության և Անկարայի դաշնային սակայն ներկայացվում էին (այս տեսության համաձայն Բաբուն Թուրքիայի բնական դաշնակիցն է): Ավելին, ըստ հայկական ՉԼՄ-ների, ի դաշնային հայերի կողմից անցկացված խաղաղ և օրինական ցույցերի, Արբեջանցիներն իրենց երկում հանգիստ ու խաղաղ աղբյուր հայերին ենթարկեցին ահաբեկչության, եթնիկական զսման ու զանգվածային արտաքին, ներառյալ՝ 1991թ. աղբյուր իրականացված «Օղակ» գործողությունը: Բնականաբար, մնա մոտեցումը լրատվական գիտակցության մեջ հաջողությամբ արձանագրում էր «զոհի» և «թեմանու» դաշնայինները:

Արբեջանական մամուլում հայտնված հոդվածները, որոնք հաճախ գրվում էին մտավորականության ներկայացուցիչների կողմից, միևնույն էին հակադրում հայկական ազգայնականությունը և Արբեջանական ինտերնացիոնալիզմը: Այդ հոդվածներում բաց էր խոսվում Կրեմլում «հայերի բարեկամների», մոսկովյան ծախու լրագրողների, Արբեջանի տեղականական բռնափակման, Հայաստանի ազատության հայ գաղտնի բանակի (ԱՍԱԼԱ) փոխի հայկական ահաբեկչական կազմակերպությունների և Սալիմի ժամանակներում Հայաստանից Արբեջանցիների զանգվածային արտաքինների մասին: Բնիկ Ղարաբաղցիները ներկայացվում էին որդես մախլին աղվանցիներ, և փաստեր էին բերվում Ռուսական կայսրության

ժամանակներում Թուրքիայից դեմոկրատիկ Ղարաբաղ հայերի դաշնակցական վերաբնակեցումների մասին:

Լայնածավալ դաշնակցական Ղարաբաղում

1992 թվականին Ղարաբաղում արդեն լայնամասշտաբ դաշնակցական էր ընթանում: Այն ցույց տվեց, որ լրագրողների նոր սերունդն ունի և՛ ազդեցություն, և՛ ներուժ. նրանք ուղևորվեցին աշխատելու որդեգրված ճակատային թղթակիցներ և ռեպորտաժներ էին ուղարկում առաջին զօրից: Զաղափական ցնցումների դաշնակցությունում և կենտրոնական գրախոսությունից հեռու. նրանց աշխատանքը վերահսկելի դժվար էր: Արդյունքում, ճակատում տեղի ունեցող իրադարձությունների դաշնակցական լուսաբանման և անկախ տեղեկատվական աղբյուրների կողմից սփռվող՝ ակամաստների դաշնակցությունների և նկարահանումների միջև գոյություն ունեցող անհամադասախախտությունը կառավարությունների վերելքների ու անկամ դաշնակցական դաշնակցությունում: Այսպես, Ադրբեյջանի նախագահ Ալյազ Մուխալիբովի հրաժարականը մասամբ կապված էր հենց անկախ լրատվամիջոցների կողմից 1992թ. փետրվարին Խոջալուի դեմոկրատիկ ժամանակ ստանված արբեյջանցիների իրական թվի բացահայտման հետ:

ԶԼՄ-ների դերի կարևորությունը չվրիպեց այն մարդկանց ուսուցումից, ովքեր մասամբ նրանց ազդեցության շնորհիվ էին իշխանության հասել: Այն բանից հետո, երբ Մուխալիբովի վարչակարգին Ադրբեյջանում փոխարինեց Աբուլֆազ Էլչիբեյի ղեկավարած Ազգային ճակատը, երևան եկան բազմաթիվ նոր հրահարություններ, մասնավոր հեռուստաստասային և ռադիո ընկերություններ, ընդունվեց «ԶԼՄ-ների մասին» նոր օրենք: Զանգվածային լրատվամիջոցների նման բարգավաճումը նոր իշխանություններին ձեռնտու էր այն դաշնակցական, որ այդ ԶԼՄ-ներն աջակցում էին գործող վարչակարգին: ԶԼՄ-ների մեծամասնությունը դաշնակցական էր նախագահ Էլչիբեյին և կոչ էր անում Ղարաբաղում դաշնակցական շարունակել միջև «հաղթական պայան»: «Բազեների» այդ երգչախմբի ձայնից սարքերվում էր միայն Սոցիալ-Ժողովրդավարական կուսակցության «Իսիլլաղ» լրագրի ձայնը, որն արբեյջանական հարձակման գազաթնակեցին 1992 թվականի ամռանը, երբ բանակը գրավեց Մարսակերտ/Ադրբեյջանի ֆաղաբ, ժամանակն էլ կանգ առնել՝ հողվածը: Սակայն այդ կոչն այդպես էլ մնաց անդաստիպան թե՛ լրատվամիջոցների մեծամասնության, թե՛ երկրի բնակչության կողմից: Եվ շուտով «Իսիլլաղի» կամխազուցակումն իրականացավ. կարճատև հաղթանակներին հաջորդեցին լուրջ կորուստներ: 1993 թվականի արբեյջանական կողմի արդեն ցուցանված դաշնակցությունների սկիզբը նշանակալից ԶԼՄ-ների նկատմամբ ճնշումների սասկացմամբ: Հայկական զորամիավորումների կողմից 1993թ. ապրիլի 2-ին Զեյթազարի վերջնական գրավման նախօրեին նախագահ Էլչիբեյը հրամանագիր ստորագրեց, ըստ որի երկրի լրատվամիջոցներում մտցվեց ռազմական գրախոսություն: Շուտով ազգային ժողովրդավարների իշխանությունը սաղավթեց՝ ոչ թե լրատվամիջոցների արած բացահայտումների, այլ զինված հեղափոխման արդյունքում: Բայց գրախոսությունը՝ և՛ ռազմական, և՛ ֆաղափական, գոյությունը դաշնակցական դեռևս հինգ տարի:

Զնայած զինված հակամարտությանը՝ նույնիսկ դաշնակցական ժամանակ սերս հարաբերություններ ձևավորվեցին երկու երկրների տեղե-

կանական գործակալությունների միջև: Առաջինն արբեյջանական «Թուրան» և հայկական «Սնար» (այժմ՝ Արմինֆո) գործակալություններն էին: Նրանց միջև տեղեկատվության փոխանակումը չի դադարել ոչ դաշնակցական գործողությունների ընթացքում, ոչ հետո:

Հրադարձի հաստատումից հետո

1994թ. հրադարձի դաշնակցական ստորագրմանը հետևած դաշնակցական շարժումներն ակտիվ գործընթացներին զուգահեռ երկու երկրների ԶԼՄ-ները կրեցին լուրջ փոփոխություններ, որոնք արագացվում էին նոր ձևավորվող սոցիալական և ֆաղափական իրականությունը: Զնայած բնակչության համար ամենաազդեցիկ լրատվամիջոցը հեռուստատեսությունն է. այս փաստը չի վրիպում ոչ կառավարության, ոչ էլ ֆաղափական նկրումներ ունեցող գործարարների (կամ առնվազն այն գործարարների, ովքեր ցանկանում են ստանալ որոշումներ ընդունողների բարի կամեցողությունը) սևեռում ուսուցողությունից: Եվ սա այն դեմքն էր, որ ժողովրդի մամուլն ունեցել է ինֆորմացիայի ավելի բարձր ասիճան, ինչի դաշնակցական մասամբ ֆաղափական կազմակերպությունների և հարուստ անհատների ազդեցությունն է:

Զնայած խաղաղարար գործընթացի ցրանակներում որոշակի իրադարձությունների հետ կապված դաշնակցական «բռնկումներին», հրադարձի հաստատմանը հետևած ժամանակահատվածն, ընդհանուր առմամբ, բնութագրվում է հակամարտության նկատմամբ հետաքրքրության թուլացմամբ: Թե՛ Ադրբեյջանում և թե՛ Հայաստանում խաղաղության հաստատման գործընթացի վերաբերյալ իշխանամեծ և ընդդիմադիր ԶԼՄ-ների մոտեցումները գրեթե ամբողջապես համընկնում են, ինչը ներկայացվում է իբրև ազգային շահերի ընկալման հարցում հասարակական համաձայնության արտահայտություն: Նման իրավիճակի հետևանքներից մեկն էլ այն է, որ հակադարձ կողմին հնարավոր զիջումների բնույթին ու մասնամասն բովանդակությանը վերաբերող լուսաբանումների նկատմամբ գործում են սարքեր «սարքներ»: Վերջիններս ամբողջովում են հիմնականում կոնֆլիկտային դաստիարակումների ձևակերպման համար կիրառվող արդեն արմատացած սերմնաբանությամբ: Այսպես, օրինակ Ադրբեյջանում հայերին և Հայաստանը հաճախ անվանում են «ազրեուր», միևնույն, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանն սփռված էր ընկերվել ԶԼՄ-ների բարձրացած բնակչության փոքրիկ առջև այն բանից հետո, երբ իր խոսքում հրադարձայնորեն օգտագործեց «գրավյալ սարածներ» արտահայտությունը՝ «անվանագրության գոթի» կամ «ազազազված սարածներ» սարածված թիտղոսների փոխարեն:

Հետդաշնակցական սարժումներին Հայաստանում դաշնակցական թեմայի նկատմամբ հետաքրքրության ասիճանական թուլացումը հասարակական այն ճանադարձությունների արտահայտությունն է, ըստ որում հակամարտությունը արդեն լուծված է Հայաստանի կողմից Ղարաբաղի դեֆակտո վերահսկման միջոցով: Նույնիսկ եթե հասարակությունը դիտարկում է հակամարտության խաղաղ կարգավորման համար անհրաժեշտ զիջումների հնարավորությունը, միևնույն է, հայկական մամուլի համար ամենախիստ սարքներից մեկը Ղարաբաղի հարցով բանակցությունների ընթացքում հայկական կողմի զիջումների բնույթին վերաբերող հարցերի բնակումն է: Հազվադեպ էր դաշնակցական վերլուծական հողվածներ. դրանք, հիմնականում, ազգայնական երանգ են կրում և, որդեգր կանոն, վերաբերում են Ադրբեյջանից Ղարաբաղի անջատման իրավական ու դաշնակցական հիմնավորումներին կամ Ղարաբաղի ու «ազազազված սարածներին» (Լեռնային Ղարաբաղի ցրակա յոթ ցր-

ջանները) նկատմամբ Հայաստանի Պատանակման իրավունքին: Հակամարտությանն առնչվող մեկ այլ թեմա է հայկական բանակի ուժն ու մարտունակությունը:

Ի սարքերություն Հայաստանի, Ադրբեջանի հասարակական կարծիքը հակամարտությունն ավարտված չի համարում, և այս սեսակետն ամեն կերպ խրախուսվում է ՋԼՄ-ների կողմից: Վերջիններս գնալով ավելի հաճախ են անդրադառնում ռազմական ճանադարհով հիմնախնդրի լուծման հնարավորությանը՝ երբեմն անցնելով դաշտերում մի բացահայտ ֆարգություն: Այսօր, առաջատար «ANS» մասնավոր հեռուստաառադիոընկերությունն ամեն օր իր լրատվական թողարկումներն սկսում է «Հայաստանի ազդեցիկ Ադրբեջանի նկատմամբ դեռ շարունակվում է» բառերով, իսկ դարաբաղյան դաշտերում մասին խոսելիս «ANS»-ի հաղորդավարները միշտ օգտագործում են «առաջին դարաբաղյան դաշտերում» արտահայտությունը, ինչով հեռուստաառադիոընկերության մեջ փորձում են արմատավորել այն գաղափարը, թե շուտով կսկսվի երկրորդը: «Հայաստանի սրամադրություններ» կամ «հայերի հեռուստաառադիոընկերություն» արտահայտություններն Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից վերահսկվող ՋԼՄ-ներում հավասարազոր են մեղադրամի և դարաբաղյան օգտագործվում են ընդդիմադիր կուսակցությունների կամ անկախ ՀԿ-ների վարկաբեկման նպատակով: Այն իրավադատականներն ու լրագրողները, ովքեր հանդիմանում են և սփյուռնում են իրենց հայ գործընկերների հետ, ենթարկվում են օստրակիզմի (դասափետման):

Ադրբեջանական ՋԼՄ-ների խնդիրներին 2002 թվականից ավելացավ նաև ֆալսիֆիկացիայի կրթական վարկաբեկումը: Կարգավորիչ մեխանիզմների բացակայությունը, ֆինանսական ճնշումներն ու անհարմար կազմակերպության հետադարձություններն իրենց գազաթնակեցին հասան 2005 թվականի մայիսին, երբ սղանվեց Ադրբեջանի՝ Շահինյան կարծիքով ամենահամարձակ լրագրի՝ «Մոնիթոր» խմբագիր Էլմար Հոսեյնովը, ինչից հետո թերթը փակվեց: Նման իրավիճակում չափազանց սահմանափակ է իմենավար նախաձեռնությունների, ներառյալ՝ հայ լրագրողների հետ շփումների հնարավորությունը: Այդուհանդերձ, որոշ շփումներ շարունակվում են. դրանց մի մասը տեղի է ունենում Տարածաշրջանային նախագծերի ու ծրագրերի շրջանակներում, մյուսները՝ երկկողմանի ձևաչափով: Տարածաշրջանային համագործակցության օրինակ է «Ինտերնյուզ» կազմակերպության «աչմերուկ» կետային հեռուստատեսային հաղորդումը՝ բաղկացած Հայաստանը, Ադրբեջանը և Վրաստանը ներկայացնող դաշնություններից ու ռեդիոհաղորդումներից՝ յուրաքանչյուրը յուր ժամանակով: Պատերազմի և խաղաղության լուսաբանման ինստիտուտը (IWPR) նույնպես Տարածաշրջանում իրականացնում է անկախ լրագրողների աջակցության ծրագրեր: Երևանի և Բաքուի մամուլի ակումբների միջև դաշնակցական են երկկողմանի կապերը, ներառյալ՝ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրությունների համատեղ անցկացումը: Հասկալիս հազվադեպ են շփումներն ադրբեջանցի և Ղարաբաղի հայ լրագրողների միջև: Չնայած հայ և ադրբեջանցի լրագրողների խմբեր են այցելել թե՛ Բաքու, թե՛ Ստեփանակերտ, վերջին տարիներին նման շփումները գրեթե դադարել են և սովորաբար ներառում են ընդամենը մեկ-երկու լրագրողի ուղևորություն, ինչպես 2005 թվականին Ելմար Հոսեյնյանի այցելությունն էր Ղարաբաղ, որը լուսաբանվեց «Իրական Ադրբեջան» թերթի կողմից: Ադրբեջանական մամուլից սակավաթիվ մեջբերումներ է տղագրում «Դեմո» անկախ դարաբեկումը, որը հրատարակվում է Ստեփանակերտի մամուլի ակումբի կողմից՝ «Կոնսոցիոնի նախաձեռնության» ֆինանսավորմամբ:

Բանավեճի վայր

Ղարաբաղյան հակամարտության լուսաբանումն ընթանում էր հետխորհրդային Հայաստանում և Ադրբեջանում տեղի ունեցող փոփոխվող ֆալսիֆիկացիայի իրականության համատեղությամբ և ազդեցության մեծությամբ: Հակամարտության սկզբնական փուլում լրատվամիջոցներում գերիշխում էին ֆարգության և ադրբեջանական խորհրդային ավանդույթները: Հակամարտության՝ լայնամասշտաբ դաշտերում վերածվելուն զուգընթաց, սկսեցին նշանակալից երկու զուգահեռ գործընթացներ. լրագրողների մասնագիտական որակավորման և լրատվամիջոցներում ազգայնամոլության աճ, այլ խոսքերով՝ ՋԼՄ-ների կողմից ազգայնական արժեքների և գաղափարների ընդունում և սարածում: Այդ ժամանակ թվում էր, թե այս արժեքները համատեղելի են ժողովրդավարության հետ, քանի որ, առնվազն սկզբնական շրջանում, ազգային-ժողովրդավարական ուժերը համարվում էին խոսքի ազատության և բազմակարծության շատագույններ: Ավելին, վաղ 1990-ականներին բնորոշ դաշտերում և ֆալսիֆիկացիայի ցնցումների դաշտում դժվար էր վերահսկել և գրամիտության ենթարկել ՋԼՄ-ներին:

Այդուհանդերձ, դաշտերում գործողությունների ավարտը և դրանով դաշտում ավարտված՝ ֆալսիֆիկացիայի և սոցիալ-սենսացիայի իրականությունը բարդացնում են ազգայնական գաղափարներից ՋԼՄ-ների հրաժարման գործընթացը: Հայաստանի դարաբաղյան ռազմական հաղթանակը նվազեցրեց դաշտերում արդյունների և դրանց հիմքում ընկած ազգային գաղափարի վերլուծության անհրաժեշտությունը: Ադրբեջանում, սակայն, իշխող թույլ վարչախումբը դաշտերում կրած դաշտերում ճարտարապետ օգտագործեց որոշ հասարակությանը միավորող գաղափար, ինչն իր հերթին լրատվամիջոցներին ստիպում է ավելի հաճախ անդրադառնալ ազգայնական գաղափարներին: Երկու երկրներում էլ բնակչության աղիստությունը, թույլ ազգացած ենթակառուցվածքներն ու կարգավորման խիստ սահմանափակումների առկայությունը նշանակում է, որ ՋԼՄ-ները կախված են ոչ թե իրենց անմիջական հաճախողների կամ սղառողների հետ ունեցած հարաբերություններից, այլ դաշտերում կամ սեփական հարսության դաշտում կառավարության համար խոցելի առանձին անհատների հովանավորությունից: Սա սարքերվում է Բալկաններում ձևավորված իրավիճակից, որտեղ արևմտյան երկրներն անկախ, հասկալիքով ընդդիմադիր սեսակետներ արտահայտող լրատվամիջոցների զարգացման նպատակով շատ ավելի մեծ ծավալի օգնություն են սրամարդել: Եվ այսպես, որոշեցի որևէ լրատվամիջոց հաջողություն ունենա Հայաստանի կամ Ադրբեջանի ՋԼՄ-ների օժանդակում, այն դաշտ է արտահայտի դաշտում կամ սեսակետները առանցքային հարցերի առնչությամբ:

Մինչդեռ ՋԼՄ-ների ազգայնական երանգավորումը 90-ականների սկզբին կաղվում էր հակախորհրդային և ժողովրդավարական արժեքների հետ, այսօր այս երևույթն առավելադաս նույնացվում է ֆալսիֆիկացիայի հայացքների «միջինացման» ու խաղաղարար գործընթացում դաշտում կամ սեսակետները կիսելու հետ: Հայաստանի և Ադրբեջանի ՋԼՄ-ները, որոնք հիմնականում զբաղված են սեփական գոյությունը դաշտում կամ խոսքի խոսքի, դեռ դաշտ է հասնում ինքնավարության այնպիսի ասիճանի, որը նրանց թույլ կտա սեփական լսարաններին ներգրավել դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման թեմայով ֆինանսական և, միևնույն ժամանակ, կառուցողական բանավեճի մեջ: